

12. Криміналістична характеристика та основи розслідування вимагання, пов'язаного із застосуванням насильства над потерпілим: [монографія] / Олена Романівна Лужецька, Володимир Іванович Завидняк, Ігор Васильович Грицюк. – Ірпінь: Університет ДФС України, 2017. – 194 с.

13. Грицюк І.В. Право потерпілого на відшкодування (компенсацію) шкоди, завданої кримінальним правопорушенням / І.В. Грицюк // Науковий вісник Національного університету державної податкової служби України (економіка, право). – Ірпінь, 2014. – № 2 (65). – С. 133-138.

14. Грицюк І.В. Запобіжні заходи в системі заходів процесуального забезпечення участі осіб у досудовому розслідуванні / І.В. Грицюк // Право.ua: наук.-практ. журн. з проблем конституц., цивіл., кримінал., екол. та ін. галузей права / Харк. нац. ун-т внутр. справ, Кримін. асоц. України, Київ. міжн. ун-т, Міжрегіон. акад. упр. персоналом, Західно-регіон. асоц. клубів ЮНЕСКО, Нац. акад. прав. наук України. – Київ: Юнеско, 2015. – № 3. – С. 84-87.

УДК 343

СТРЕЛЮК Я.В.

ДОСВІД ЗАРУБІЖНИХ КРАЇН У ЗАПОБІГАННІ КРИМІНАЛЬНИМ ПРАВОПОРУШЕННЯМ У ПЕНІТЕНЦІАРНИХ УСТАНОВАХ

У статті розкрито іноземний досвід запобігання кримінальним правопорушенням у пенітенціарних установах зарубіжних країн. Зазначено, що міжнародна інтеграція співпраці – один із найважливіших факторів сучасного вивчення міжнародного досвіду запобігання кримінальним правопорушенням у пенітенціарних установах зарубіжних країн. Встановлено, що використання в Україні традиційних форм і методів впливу на засуджених, які вчиняють нові кримінальні правопорушення, доцільним є апробація новітніх підходів в організації їхнього запобігання на підставі досвіду окремих пенітенціарних установ, що довели свою ефективність.

Ключові слова: іноземний досвід, запобігання, правопорушення, засуджений, пенітенціарна установа, зарубіжна країна.

В статье раскрыто иностранный опыт предотвращения уголовных правонарушений в пенитенциарных учреждениях зарубежных стран. Отмечено, что международная интеграция сотрудничества - один из важнейших факторов современного изучения международного опыта предотвращения уголовных правонарушений в пенитенциарных учреждениях зарубежных стран. Установлено, что использование в Украине традиционных форм и методов воздействия на осужденных, совершающих новые уголовные правонарушения, целесообразным является апробация новых подходов в организации их предотвращения на основании опыта отдельных пенитенциарных учреждений, доказали свою эффективность.

Ключевые слова: иностранный опыт, предотвращение, правонарушения, осужденный, пенитенциарное учреждение, зарубежная страна.

The reform of the prison system in Ukraine shows that it is characterized by a constant increase in the study of the best foreign experience in various areas. Nor is there an exception to the study of positive experiences in the prevention of criminal offences in penitentiary institutions in foreign countries, with the possible subsequent introduction into the national legislation of the country and its implementation in practice.

Unfortunately, proposals provided by domestic scientists in their own studies to improve the functioning of the penitentiary system of Ukraine are not only not introduced into the activities of closed-type penitentiary institutions of the SCES of Ukraine, but also are not even introduced to the workers of these institutions.

Given this, it is worth noting that in domestic penitentiary institutions, the prevention of criminal offenses remains too conservative, slowly adapting their activities to international standards for the treatment of prisoners and convicts, which leads to the commission of new criminal offenses by convicts.

Based on the experience of preventing criminal offences in closed-type penitentiary institutions in foreign countries, we have come to the conclusion that the use in Ukraine of traditional forms and methods of influence on convicts committing new criminal offences is appropriate to test new approaches in the organization of their prevention based on the experience of individual penitentiary institutions, which have proved their effectiveness. In addition, the feasibility of using experience (using the example of the USA, France) to prevent escaping from places of deprivation of liberty using small aircraft and the introduction of control cameras is justified.

Thanks to a study of the positive experience of preventing criminal offences in penitentiary institutions in foreign countries, a justification has been made, taking into account the latest theoretical achievements of criminal law science and the modern realities of social and legal practice, to consider the criminal offense under art. 391 of the Criminal Code of Ukraine as a crime of minor gravity or generally talk about its decriminalization.

Key words: *experience, prevention, offenses, convict, penitentiary institution, foreign country.*

Постановка проблеми. Стратегічно важливим питанням запобігання кримінальним правопорушенням у кримінально-виконавчих установах закритого типу (далі – КВУЗТ) Державної кримінально-виконавчої служби (далі – ДКВС) України є вивчення зарубіжного досвіду. На наше переконання, дослідження найбільш актуального для України досвіду зарубіжних країн у запобіганні кримінальним правопорушенням у пенітенціарних установах обов'язково має бути впровадженом у вітчизняне законодавство та реалізований на практиці.

На жаль, за даними дослідження школи «Інтелект» висловлені вітчизняними вченими у власних дослідженнях пропозиції щодо покращення функціонування пенітенціарної системи України не тільки не знаходять своє втілення у діяльність КВУЗТ, а з ними навіть не ознайомлюють працівників цих установ.

З огляду на це, варто зазначити, що нині вітчизняні КВУЗТ у своїй діяльності залишаються занадто консервативними, повільно адаптуються до міжнародних стандартів поводження з ув'язненими і засудженими, що призводить до вчинення ними нових кримінальних правопорушень.

А тому запобігання кримінальним правопорушенням у КВУЗТ ведеться здебільшого при реагуванні на їхнє вчинення з боку засуджених, ув'язнених або персоналу, що певним чином не відповідає схваленій Кабінетом Міністрів України концепції реформування (розвитку) пенітенціарної системи України.

Наявність численних наукових дискусій, що іноді протилежні серед вітчизняних та зарубіжних вчених щодо вивчення іноземного досвіду та впровадження його у вітчизняну практику з питань ефективного запобігання кримінальним правопорушенням у пенітенціарних установах, вказує як на актуальність означеної у статті проблеми, так і потреби у її вирішенні.

Основною метою статті є вивчення досвіду запобігання кримінальним правопорушенням в пенітенціарних установах зарубіжних країн та обґрунтування на цій основі висновків про можливе удосконалення чинного законодавства у сфері виконання покарань і впровадження позитивного досвіду у та діяльність вітчизняні КВУЗТ.

Аналіз останніх досліджень свідчить про те, що найбільш розвиненим напрямом знань про запобігання кримінальним правопорушенням в пенітенціарних установах зарубіжних країн традиційно продовжує залишатися серед вчених у галузі кримінального, кримінально-виконавчого права та криминології. Серед яких: Ю. М. Антонян, А. І. Богатирич, І. Г. Богатирич, О. І. Богатиричова, В. В. Голіна, Б. М. Головкін, І. М. Даньшин, Т. А. Денисова, О. М. Джужа, В. М. Дрьомін, О. І. Іваньков, В. В. Коваленко, О. Г. Колб, І. О. Колб, І. М. Копотун, О. В. Крас-

нокутський, А. Л. Колодчина, О. В. Лисодєд, Л. О. Мостепанюк, П. П. Михайленко, Ю. В. Орел, М. С. Пузирьов, Г. О. Радов, О. В. Старков, А. Х. Степанюк, О. В. Хорошун, П. Л. Фріс, В. Б. Шабанов, О. О. Шкута, С. В. Царюк та інші.

Основний зміст статті. Варто зазначити, що проблема запобігання кримінальним правопорушенням у пенітенціарних установах однаково постає для всіх держав світу. Тому варто погодитися з позицією вітчизняного вченого О. О. Некрасова про те, що неодмінною умовою успішної реалізації кримінальної та кримінально-виконавчої політики будь-якої країни. Хоча, як зауважує вчений, цьому процесу можуть перешкоджати різні обставини, що носять як об'єктивний, так і суб'єктивний характер. У їхньому числі запобігання серед засуджених до яких суд застосував покарання вчинення в КВУЗТ нового кримінального правопорушення, до яких застосовано покарання [1, с. 161]. Відповідно до позиції дослідника можна зробити висновок, що кримінальне законодавство всіх держав містить норми про відповідальність за подібні кримінально карні діяння.

Відзначаючи безперечну значущість раніше проведених досліджень міжнародного досвіду запобігання кримінальним правопорушенням у пенітенціарних установах зарубіжних країн, як нам представляється, вони не вичерпують кола питань, що вимагають свого вирішення. Тому ми поділяємо позицію вітчизняного вченого І. Г. Богатирьова проте, що насамперед важливо розуміти, що не існує ідеальних правових систем. Їхня ефективність визначається своєчасністю та відповідністю стану держави і права тієї чи іншої країни певному етапу суспільного розвитку [2, с. 40].

Отож, сьогодні цілком природним є використання позитивного досвіду запобігання кримінальним правопорушенням у пенітенціарних установах країн Співдружності Незалежних Держав (далі – СНД). Так, проведений нами аналіз кримінальних кодексів цих країн показав, що більшість статей, що передбачають кримінальну відповідальність за порушення нормальної діяльності установ виконання покарань, схожі за конструкцією їхньої диспозицій.

Однак у кримінальному законодавстві пострадянських держав правова природа кримінальних правопорушень вчинених у кримінально-виконавчих установах має дещо іншу конструкцію, зокрема, в одних країнах (КК Азербайджанської Республіки, КК Республіки Вірменія, КК Киргизької Республіки, КК Республіки Таджикистан, КК Республіки Узбекистан), зокрема, в Росії, такі кримінальні правопорушення визнано посяганням на порядок управління, в інших (КК Республіки Білорусь, КК Республіки Казахстан, КК Республіки Молдова, КК України) – на інтереси правосуддя.

Вивчаючи досвід діяльності пенітенціарних установах зарубіжних країн нами було установлено, що в них вчиняються, як групова непокоря засуджених, так і захопленням заручників і знищення майна. Зокрема, причинами вчинення кримінальних правопорушень у пенітенціарних установах США як і в Україні є погані умови утримання засуджених в пенітенціарних установах. До них належать переповненість в'язниць, їхнє недостатнє фінансування, неправильна класифікація засуджених за режимом відбування покарання та деякі інші причини.

З цього приводу, вітчизняний вчений І. М. Копотун, досліджуючи пенітенціарні установи США, припускає, що низка чинників створює в середовищі засуджених відчуття втоми, песимізм і напруженість, що в кінцевому результаті призводить до масових заворушень. Вони можуть спалахнути від «іскри», наприклад, як-от: погана їжа або чутки про насильство тюремної адміністрації. Відповідно до цієї теорії обов'язково мають бути присутніми два елементи: підстава невдоволення та інцидент, який перетворює невдоволення у заворушення [3, с. 91].

Наприклад, масові заворушення в місцях позбавлення волі можуть виникнути з причини втручання адміністрації в соціальну систему засуджених. З цього приводу німецький кримінолог Х. Й. Шнайдер у власних дослідженнях пропонує виділити чотири основних типи масових заворушень:

- інструментальні (дуже добре сплановані заходи певних соціальних структур, що слугують засобом для досягнення певних цілей);
- експресивні (заворушення характеризуються підвищеною емоційністю, виявом певних почуттів і відносин до наявних фактів та подій);
- перехідний тип (інструментально-експресивний, часто виникає без особливих причин);
- безпричинні заворушення (вчені не виключають, що масові заворушення в пенітенціарних установах можуть виникнути несподівано, без явних провокуючих ознак або ж виникають у процесі інтенсивного розвитку ситуації, так званого «снігового кому») [4, с. 22]

Зі свого боку, Л. Даммер пропонує ширше застосовувати альтернативні покарання, як-от громадські роботи або електронний моніторинг для тих, хто вчинив злочин вперше, і для засу-

джених за ненасильницькі злочини. Це, на думку дослідниці, надасть можливість розвантажити тюрми й уникнути «зараження» криміналом, «оскільки тюрми – це не що інше, як кримінальні університети», – стверджує Л. Зуніга [5, с. 43].

Разом із вжиттям заходів, спрямованих на «оздоровлення» латиноамериканських пенітенціарних систем за рахунок додаткового фінансування, будівництва нових в'язниць, створення робочих місць для засуджених, слід позитивно зазначити й деякі новаторські для пенітенціарної сфери підходи.

Зокрема, у деяких пенітенціарних установах Латинської Америки та Філіппін після ліквідації масових заворушень було апробовано методику сублімації негативно направленої енергії засуджених шляхом залучення їх до масових занять танцями (меренга, реггетон) [6, с. 39].

Проведене дослідження показало, що найбільший досвід щодо запобігання кримінальним правопорушенням у пенітенціарних установах зарубіжних країн мають США. Крім того, в Європі запобігання кримінальним правопорушенням відбувається за допомогою впровадження в пенітенціарні установи технічних засобів, а у США адміністрація пенітенціарних установ роблять ставку на силове вирішення запобігання та протидію кримінальним правопорушенням. Так, за висновком вітчизняного вченого І. М. Копотуна для придушення масових заворушень американська поліція і працівники пенітенціарних установ мають право застосовувати практично будь-які методи, аж до відкриття вогню [7, с. 270].

Отож, аналізуючи іноземний досвід запобігання кримінальним правопорушенням в пенітенціарних установах, вважаємо за доцільне дослідити позитивну практику такого запобігання, що дозволить запропонувати Міністерству юстиції України використати його у роботі персоналу КВУЗТ. Більше того, порушена проблема актуалізується через те, що запобігання кримінальним правопорушенням пов'язано із застосуванням спеціально-криминологічних та індивідуально-профілактичних заходів.

На думку зарубіжних учених, серед найпоширеніших причин вчинення у пенітенціарних установах зарубіжних країн кримінальних правопорушень є соціальна ізоляція засуджених, що сприяє відчуженню від зовнішнього світу і культурному розчаруванню засуджених, протиставленню «тюремного» світу соціуму, що викликає стигматизацію засудженого, призводить до прийняття ним ролі ізгоя. Водночас така особа, співвідносячи себе з іншими засудженими, протиставляє себе персоналу пенітенціарної установи.

За цих умов прийняття радикальних ідей може сприйматися особою, з одного боку, як самоствердження особистості, бажання виділитися з натовпу (як протиставлення свого світогляду загальноприйнятим соціальним установкам, акт протесту проти свого існування в умовах ізоляції); а з другого – як бажання долучитися до групи осіб, які відбувають покарання заради солідарності, пошуку сенсу свого існування або захисту від посягань з боку інших засуджених.

До речі, канадський криминолог А. Вільнер зауважує, що багато в чому саме почуття ізоляваності й бажання убезпечити себе змушує засуджених шукати захист у групі собі подібних [8, с. 6] при тому, пріоритет асоціальних відносин у середовищі засуджених, що підживлюються тюремною субкультурою, викликає почуття особистісної незахищеності. Це сприяє пошуку захисту шляхом вступу до групи, сформованої, як правило, за принципом етнічної, національної, релігійної приналежності, місцем проживання до засудження (земляцтво) або інтересами. Сама тюремна субкультура, поділяючи засуджених на касты й визначаючи їх поведінку, призводить до об'єднання засуджених у неформальні групи.

Як зазначає іспанський дослідник Х. Джордан «у тюрмі, яка є ворожим середовищем, саме пошук емоційної близькості й необхідність захисту штовхають засуджених в екстремістські групи» [9, с. 212], тому наявність у пенітенціарних установах великої кількості осіб, схильних до агресивної поведінки, для яких заклики до розв'язання соціальних проблем (існуючих або уявних) за допомогою насильства є цілком прийнятним виходом [10, с. 103].

Втім кількість таких осіб, які відбувають покарання у виді позбавлення волі, пропорційно збільшується завдяки як механізму психічного зараження, так і постійній необхідності захищати свій особистий простір від інших засуджених. Це відбувається завдяки механізму психічного зараження, за яким на несвідомому рівні відбувається засвоєння установок і стереотипів навколишнього середовища, моделювання своєї поведінки відповідно до вимог неформальної групи [11, с. 61].

Тому аналіз зібраної інформації надає можливість спрогнозувати схильність засудженого до вчинення кримінального правопорушення у пенітенціарній установі, можливість його входу до різних неформальних груп засуджених, урахувати індивідуальні чинники, що

сприяють повторній криміналізації його особистості. Усе це допомагає спланувати індивідуально-профілактичну роботу в пенітенціарній установі.

Значну увагу слід приділити особам, які претендують на роль лідера в неформальній групі засуджених. Як зазначає колишній директор тюрми, а нині професор кримінології Університету штату Арізони М. Хемм, роль харизматичного лідера у формуванні груп засуджених негативної спрямованості не можна переоцінити. За результатами проведеного дослідження М. Хемм дійшов висновку, що саме наявність лідера є найбільш значущим чинником для радикалізації засуджених, а значить, робота із засудженими, схильними до лідерства, їхнього залучення до співпраці з адміністрацією або їхня компрометація в очах інших засуджених, що є одним із перспективних напрямів оперативно-розшукової роботи в пенітенціарних установах [12, с. 16–17].

Під час здійснення заходів запобігання кримінальним правопорушенням у пенітенціарних установах важливо організовувати внутрішню взаємодію структурних підрозділів установи, що передбачає узгодження та об'єднання зусиль відповідних служб і окремих співробітників. При цьому однією з основних проблем під час забезпечення профілактичної функції виконання покарання є переповненість установ, що багато в чому зумовлює ризик повторної криміналізації засуджених.

До речі, міжнародна пенітенціарна практика має в своєму арсеналі своєрідну форму пенітенціарної відповідальності засуджених, які створюють загрозу безпеці установ виконання покарань. Зокрема, в Англії начальник тюрми має право, помістивши засудженого за злісне порушення дисципліни до ізолятора на 28 днів, не зарахувати цей час до загального строку тюремного ув'язнення [13, с. 564].

На думку вітчизняного вченого М. С. Пузирьова наведена практика заслуговує на позитивне оцінювання як така, що сприятиме підвищенню дисциплінованості засуджених та запобіганню вчиненню правопорушень (зокрема злочинів) з їхнього боку; і тому може бути імплементована законодавцем, на чому вже наголошувалося у вітчизняних пенітенціарних дослідженнях, підтверджених анкетуванням співробітників виправних колоній [14, с. 236].

Продовжуючи аналіз іноземного досвіду запобігання кримінальним правопорушенням у пенітенціарних установах, зазначимо, що важливим заходом у цьому напрямі діяльності ДКВС України, має стати оптимізація безпеки як засуджених, так і персоналу, оскільки забезпечення належної охорони та ізоляції засуджених із дотриманням при цьому вимог законності й правопорядку є одним із першочергових завдань вітчизняного пенітенціарного відомства, викладених у низці концептуальних документів [15].

Використання позитивного досвіду пенітенціарних систем зарубіжних країн під час реалізації завдань, покладених на ДКВС України стосовно модернізації та оптимізації системи охорони КВУЗТ, надасть можливість знайти шляхи раціонального розв'язання багатьох проблемних питань, що виникають у процесі їхньої реалізації з урахуванням наявного передового досвіду організації охорони засуджених в Україні.

Слід наголосити на тому, що деякі аспекти використання позитивного зарубіжного досвіду запобігання кримінальним правопорушенням у пенітенціарних установах мають бути упроваджені під час навчання курсантів Академії державної пенітенціарної служби та перепідготовки і підвищення кваліфікації практичних працівників КВУЗТ.

Як показали численні дослідження й апробації на практиці позитивним у плані запобігання кримінальним правопорушенням у КВУЗТ слід визнати зарубіжний досвід організації кримінально-виконавчої та запобіжної діяльності з позицій динамічної безпеки. Таку диференціацію вперше у зарубіжній пенітенціарній науці й практиці запропонував керівник Міжнародного центру тюремних досліджень Е. Койл (який до цього обіймав посаду міністра з тюремних питань в Уряді Великобританії), опублікувавши результати свого дослідження у всесвітньо відомій книзі «Правоохоронний підхід до управління тюрмами» [16, с. 73]. Заслуговує на увагу поширена на Заході й поступово апробована на пострадянському просторі (зокрема в Україні) методика оцінювання ризиків і можливостей (або оцінка ризиків і криміногенних потреб) [17, с.]

Висновки. Отже, узагальнюючи досвід запобігання кримінальним правопорушенням в кримінально-виконавчих установах закритого типу зарубіжних країн ми дійшли висновку:

- 1) використання в Україні традиційних форм і методів впливу на засуджених, які вчиняють нові кримінальні правопорушення, доцільним є апробація новітніх підходів в організації їхнього запобігання на підставі досвіду окремих пенітенціарних установ, що довели свою ефективність.
- 2) обґрунтовується доцільність використання досвіду (на прикладі США, Франції) запобігання втечам із місць позбавлення волі з використанням засобів малої авіації та впровадження камер контролю;

3) завдяки дослідженню позитивного досвіду запобігання кримінальним правопорушенням у пенітенціарних установах зарубіжних країн зроблено обґрунтування з урахуванням останніх теоретичних надбань кримінально-правової науки та сучасних реалій соціально-правової практики, розглядати кримінальне правопорушення передбачене ст. 391 КК України як злочин невеликої тяжкості або взагалі вести мову про його декриміналізацію.

Список використаних джерел:

1. Некрасов О. О. Порівняльно-правовий аналіз зарубіжного досвіду кримінально-правової протидії втечі з місця позбавлення волі або з-під варті. *Південноукраїнський правничий часопис*. 2013. № 2. С. 161–168.
2. Богатирьов І. Г., Копотун І. М., Пузирьов М. С. Порівняльне кримінально-виконавче право : навч. посіб.; за заг. ред. І. Г. Богатирьова. К.: Ін-т крим.-вик. служби, 2013. 140 с.
3. Копотун І. М. Запобігання злочинам, що призводять до надзвичайних ситуацій у виправних колоніях : моногр. К.: ПП «Золоті ворота», 2013. 472 с.
4. Шнайдер Х. Й. Криминология беспорядков. *Вопросы борьбы с преступностью за рубежом*. М. : ГИЦ МВД РФ. 1994. № 28. С. 21–25.
5. Пожары и беспорядки : тюремная система Латинской Америки – в кризисе / пер. Ю. Александров. *Ведомости уголовно-исполнительной системы*. 2011. № 2. С. 43–45.
6. Самков Р. Венесуэла : правительство не в состоянии обуздать насилие в тюрьмах / пер. А. Пархоменко. *Ведомости уголовно-исполнительной системы*. 2013. № 4. С. 38–39.
7. Копотун І. М. Зарубіжний досвід охорони громадського порядку муніципальною (місцевою) поліцією й можливості його використання в Україні. *Вісник Київ. нац. ун-ту внутр. справ*. 2010. № 1 (68). С. 270–278.
8. Wilner A. From Rehabilitation to Recruitment. *True North in Canadian Public Policy*. Ottawa : The Macdonald-Laurier Institute for Public Policy, 2010. P. 3–37.
9. Jordan J. Procesos de radicalización yihadista en España. Analisis sociopolítico en tres niveles. *Revista de Psicología Social*. 2009. № 24 (2). P. 197–216.
10. Homel R., Thomson C. Causes and prevention of violence in prisons. *Corrections criminology*. Sydney : Hawkins Press, 2005. P. 101–108.
11. A solution to prison overcrowding and recidivism : global positioning system location of parolees and probationers / J. Baker, J. Donaldson, E. Flynn etc. University of Maryland, 2002. 131 p.
12. Hamm M. Prisoner Radicalization : Assessing the Threat in US Correctional Institutions. *National Institute of Justice Journal*. 2008. № 261. P. 14–19.
13. Уголовно-исполнительное право : учебник : в 2 т. / под общ. ред. Ю. И. Калинина. М. ; Рязань, 2006. Т. 2 : Особенная часть. 614 с.
14. Пузирьов М. С. Реалізація виправними колоніями принципу диференціації та індивідуалізації виконання покарання у виді позбавлення волі на певний строк : моногр. / ред. І. Г. Богатирьов. К. : Дакор, 2014. 299 с.
15. Шляхи реформування державної кримінально-виконавчої служби України. *Міністерство юстиції* : вебсайт. URL: https://minjust.gov.ua/m/str_21953 (дата звернення: 16.04.2017).
16. A Human Rights Approach to Prison Management: Handbook for Prison Staff. London : International Centre for Prison Studies, 2002. 160 p.
17. Дотримання прав ув'язнених в Україні. *Права людини* : вебсайт. URL: <http://library.khpg.org/index.php?id=1157701172> (дата звернення: 16.04.2017).